ZAMON TANLAMAS TRAGEDIYA: SOFOKLNING “SHOH EDIP” ASARIDA TAQDIR, BILISH VA INSON MAS’ULIYATI

Ibragimova Zuxra Abduhalil qizi
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali,
o‘zga tilli guruhlarda rus tili yo‘nalishi 2-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: ***Shamsiddinov Bahodir***
Aloqa: +998 50 878 58 24

ANNOTATSIYA

Maqolada qadimgi yunon dramaturgi Sofoklning “Shoh Edip” tragediyasi adabiy-tarixiy va matniy tahlil qilinadi. Asardagi bashorat, haqiqatni izlash, shaxsiy mas’uliyat hamda siyosiy hokimiyat masalalari syujet va obrazlar tizimi orqali o‘rganiladi. Tadqiqotda tragediya matni asosiy manba bo‘lib, voqealarning izchil ochilishi, Tiresiy, Iokasta va Kreont obrazlarining dramatik vazifasi, shuningdek, Erix Frommning Edip afsonasiga bergan talqini qiyosiy ko‘rib chiqiladi. Tahlil natijasida asardagi fojiaviylik qahramonning faqat bashoratga bo‘ysunishi bilan emas, balki haqiqatni bilishga qat’iy intilishi va uning oqibatlariga munosabati bilan ham bog‘liqligi ko‘rsatiladi. Maqola mavjud matnlar va ilmiy adabiyotlar tahliliga asoslanadi; unda dala so‘rovi yoki miqdoriy tajriba o‘tkazilgani da’vo qilinmaydi.

Kalit so‘zlar: Sofokl, Shoh Edip, qadimgi yunon tragediyasi, Fiva, taqdir, bashorat, bilish, fojiaviy ayb, Tiresiy, Iokasta.

АННОТАЦИЯ

В статье трагедия Софокла «Царь Эдип» рассматривается историко-литературного и текстуального анализа. Исследуются мотивы судьбы, поиска истины, личной ответственности и власти. На основе текста трагедии и сопоставления с интерпретацией Эриха Фромма показано, что трагический конфликт обусловлен не только пророчеством, но и настойчивым стремлением героя к познанию истины и его реакцией на её раскрытие.

Ключевые слова: Софокл, Царь Эдип, греческая трагедия, Фивы, судьба, пророчество, истина, ответственность.

ABSTRACT

This article examines Sophocles’ Oedipus the King historical-literary textual analysis. It explores fate, prophecy, the pursuit of truth, individual responsibility, and political authority. A close reading of the play, considered alongside Erich Fromm’s interpretation of the Oedipus myth, suggests that the tragic conflict arises not only from prophecy but also from the protagonist’s relentless search for knowledge and his response to its consequences. The study is based on textual and secondary-source analysis rather than empirical fieldwork.

Keywords: Sophocles, Oedipus the King, Greek tragedy, Thebes, fate, prophecy, truth, responsibility.

KIRISH (INTRODUCTION)

Qadimgi yunon dramaturgiyasi inson erki, bilish imkoniyatlari va axloqiy javobgarlik singari umumiy masalalarni badiiy sahnaga olib chiqqani bilan jahon adabiyoti tarixida alohida o‘rin tutadi. Sofokl (taxminan miloddan avvalgi 496–406-yillar) ushbu dramatik an’ananing yirik namoyandalaridan biri bo‘lib, uning “Shoh Edip” tragediyasi Fiva afsonalari doirasida yaratilgan. Asarda shohning o‘z mamlakatini kulfatdan qutqarish istagi asta-sekin o‘z shaxsiy kelib chiqishi va o‘tmishi haqidagi dahshatli haqiqatni aniqlash jarayoniga aylanadi [1], [2].

Asarning dolzarbligi uning faqat qadimgi yunon mifologiyasini aks ettirishida emas. Edipning qat’iy savollar berishi, ogohlantirishlarga qaramay tekshiruvni davom ettirishi va natijada o‘zini ham javobgarlik doirasiga olishi insonning bilish va mas’uliyat haqidagi murakkab munosabatini ko‘rsatadi. Badiiy matnning zamonaviy o‘quvchi uchun qimmati ham aynan shu umuminsoniy ziddiyatlarda ko‘rinadi [1], [3].

Tadqiqotning maqsadi “Shoh Edip”dagi fojiaviy ziddiyatni syujet, obraz va ramzlar birligida tahlil qilish, taqdir hamda shaxsiy tanlovning o‘zaro aloqasini aniqlashdan iborat. Buning uchun uchta savol qo‘yildi: voqealar qanday ketma-ketlikda oshkor bo‘ladi; qahramon va ikkinchi darajali obrazlar bilish jarayonida qanday vazifa bajaradi; Fromm talqini bilan asarning matni o‘rtasida qanday yaqinlik va farqlar mavjud?

MATERIAL VA METODLAR (METHODS)

Tadqiqotning birlamchi manbasi Sofoklning “Shoh Edip” tragediyasi hisoblanadi. Asar syujeti va dramatik yechimlarini tekshirish uchun F. Storr tarjimasida nashr etilgan inglizcha matndan foydalanildi [1]. Sofokl ijodining tarixiy-adabiy o‘rnini baholashda qadimgi yunon tragediyasi haqidagi ma’lumotlar hamda Edip afsonasining keyingi talqinlari jalb qilindi [2], [3]. Erix Frommga oid nazariy qarashlar uning Edip afsonasi va avtoritar hokimiyat munosabatini muhokama qilgan matni asosida yoritildi [4].

Metodologik jihatdan matniy tahlil, syujet-kompozitsion tahlil, tarixiy-adabiy kontekstualizatsiya va qiyosiy talqin usullari qo‘llandi. Matniy tahlil asosida muhim dialoglar va ramzlar aniqlanadi; syujet-kompozitsion usul voqealarning bosqichma-bosqich ochilishini ko‘rsatadi; qiyosiy talqin esa tragediya matni bilan Frommning psixologik-ijtimoiy izohini o‘zaro solishtiradi. Asosiy voqea tasviri bilan undan chiqarilgan ilmiy xulosalar alohida ifodalandi.

Tadqiqot chegarasi asosan “Shoh Edip” tragediyasi bilan belgilanadi. Layning Pelop xonadoniga oid ayrim mifologik rivoyatlari va Edipning keyingi badarg‘alikdagi sarguzashtlari boshqa afsona variantlari yoki boshqa dramalarga daxldor bo‘lishi

mumkin; shu sababli ular “Shoh Edip”ning bevosita sahna hodisasi sifatida talqin qilinmadi [1], [2].

NATIJALAR (RESULTS)

Syujetning boshlanishi va fojiaviy vaziyat. Tragediya Fiva shahrida ofat tarqalgan vaziyat bilan boshlanadi. Fuqarolar shoh Edipdan yordam so‘rashadi. Edip esa muammo sababini aniqlash uchun Kreontni Delfa kohiniga yuborgan bo‘ladi. Kohinning javobiga ko‘ra, sobiq hukmdor Layning qotili topilib jazolanmaguncha shahar poklanmaydi. Shu tariqa jamoaviy inqiroz yakka inson o‘tmishini tekshirishga olib boradigan dramatik harakatni boshlaydi [1].

Edipning Fivaga hukmdor bo‘lib kelishi uning ilgari Sfinks topishmog‘iga javob topgani bilan bog‘liq. Sfenksning odam hayotining davrlariga doir jumboqni yechishi qahramonning aql va idrok timsoli sifatida tanilishiga sabab bo‘lgan. Biroq tragediyadagi markaziy paradoks shuki, boshqalarning jumboqlarini yecha olgan hukmdor o‘z shaxsiy tarixini bilmaydi. Bu ziddiyat asarning bilish mavzusini kuchaytiradi [1], [2].

Bashorat va tanlovlar zanjiri. Qadimgi bashoratga ko‘ra, Lay va Iokastaning farzandi otasini o‘ldirib, onasiga uylanishi kerak edi. Shu qo‘rquv sabab chaqaloq o‘limga tashlab qo‘yilishi mo‘ljallanadi, ammo u omon qolib, Korinf hukmdori Polib oilasida tarbiyalanadi. Edip o‘zining haqiqiy kelib chiqishini bilmay, bashoratdan qochish niyatida Korinfdan ketadi. Yo‘lda notanish kishi bilan janjallashib, uni o‘ldiradi; keyinroq bu odam aslida Lay ekani ayon bo‘ladi [1].

Mazkur ketma-ketlik tragediyada taqdirning o‘zgarmas kuchi sifatida talqin qilinishi mumkin, ammo matn bir vaqtning o‘zida inson qarorlari — bolani tashlab ketish, yo‘lni tark etish, zo‘ravon janjal va haqiqatni izlash — natijalarini ham namoyish etadi. Shuning uchun Edip qismatini faqat bitta axloqiy xato yoki faqat mutlaq majburiyat natijasi sifatida ko‘rsatish asardagi murakkablikni kamaytiradi [1], [3].

Haqiqatning bosqichma-bosqich ochilishi. Ko‘zi ojiz Tiresiy Edipning qidirayotgan jinoyatchisi o‘zi ekanini bildiradi. Edip dastlab buni fitna sifatida tushunib, Kreontni gumon qiladi. Iokastaning Lay chorrahada o‘ldirilgani haqidagi xabari Edip xotirasidagi voqea bilan mos keladi va shubhani yanada kuchaytiradi. Korinfdan kelgan elchi Polibning o‘limini xabar qilishi bilan bashorat amalga oshmaydigandek ko‘rinsa-da, shu elchining Edip asrab olingan bola ekanini oshkor qilishi tekshiruvni yangi bosqichga olib chiqadi [1].

Nihoyat, Layning sobiq cho‘poni Edipni go‘dakligida boshqa kishiga topshirganini tasdiqlaydi. Iokasta fojiaviy haqiqatni avvalroq anglab, sahnani tark etadi. Edip esa o‘tmishdagi qotillik, kelib chiqishi va nikohi o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglaydi. Iokasta o‘z joniga qasd qiladi; Edip o‘z ko‘zini ko‘r qiladi va badarg‘a

qilinishini so‘raydi. Asar oxirida uning qizlari Antigona va Ismena bilan vidolashishi fojianing insoniy ta’sirini kuchaytiradi [1].

Obrazlar tizimi va ramziy qarama-qarshilik. Edip izlanish, qat’iyat va siyosiy mas’uliyatni, Tiresiy esa jismoniy ko‘rlik sharoitidagi ma’naviy bilishni ifodalaydi. Iokasta avval bashoratga shubha bilan qarab, keyin haqiqatdan qochishga urinadi. Kreont esa davlat hokimiyati, siyosiy ishonch va gumon masalalarini ochishda muhim qarama-qarshi obraz vazifasini bajaradi. Ko‘rish va bilish o‘rtasidagi zidlik tragediyaning takrorlanuvchi badiiy ramzidir [1], [3].

MUHOKAMA (DISCUSSION)

“Shoh Edip”ning fojiaviyligi insonning qismat oldidagi ojizligini ifodalash bilan cheklanmaydi. Asar markazidagi muammo haqiqatning ham ozod qiluvchi, ham halokatli bo‘lishidir. Edip o‘z podshohlik burchini bajarish uchun jinoyatni qidiradi, lekin qidiruvning yakuniy manzili o‘ziga kelib taqaladi. Demak, tragediya mantiqida hukmdor boshqalarga tatbiq etayotgan mezonni o‘ziga ham qo‘llashga majbur bo‘ladi [1].

Asar syujeti bilan xalq og‘zaki afsonalari doirasidagi umumiy rivoyatni farqlash metodik jihatdan zarur. Jumladan, Edipning o‘g‘illari tomonidan shahardan quvilishi haqida turli talqinlarda uchraydigan xabarni aynan “Shoh Edip” tragediyasining sahnaviy yakuni deb aytish aniq emas: ushbu dramada Edip Kreontdan badarg‘a qilishni so‘raydi, uning keyingi taqdiri esa boshqa asarlarda davom etadi [1], [2]. Bu farqni saqlash syujetni xolis tahlil qilish imkonini beradi.

Erix Fromm Edip afsonasini faqat ota-onaga oid shaxsiy mayllar bilan emas, avtoritar patriarxal hokimiyatga qarshi qarshilik muammosi bilan bog‘lab sharhlagan [4]. Bunday yondashuv tragediyada Edip va hokimiyat o‘rtasidagi ziddiyatni kengroq ijtimoiy-falsafiy maydonga olib chiqadi. Shunga qaramay, Frommning keyingi davrda shakllangan psixologik konsepsiyasini Sofoklning bevosita mualliflik niyati bilan tenglashtirib bo‘lmaydi: biri antik badiiy matn, ikkinchisi XX asr interpretatsiyasidir.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Edip obrazining zamonlar davomida dolzarbligi taqdir haqidagi bitta qat’iy javobni berishida emas, balki bir-biri bilan raqobatlashadigan savollarni ochiq qoldirishidadir. Odam o‘zi bilmagan harakatlari uchun qay darajada javobgar? Haqiqatni izlashni to‘xtatish mumkinmi? Hukmdorning jamoat oldidagi burchi shaxsiy manfaatidan ustun turadimi? Mazkur savollarga turli davrlar turlicha javob berishi mumkin [1], [3], [4].

Ushbu tahlilning chegarasi shundaki, unda tragediyaning turli yunoncha nashrlari yoki sahna qo‘yilmalarining matnshunoslik jihatidan batafsil qiyosi olib borilmadi. Shu sababli xulosalar asosan tanlangan tragediya tarjimasi va mavjud talqinlarni tarixiy-adabiy qiyoslash natijalariga tayanadi.

XULOSA (CONCLUSION)

Sofoklning “Shoh Edip” tragediyasida inson qismati, haqiqatni bilish va axloqiy javobgarlik bir-biri bilan chambarchas bog‘langan. Fiva shahridagi ofat sababini aniqlashga qaratilgan tekshiruv oxir-oqibat bosh qahramonning kimligi, o‘tmishi va shohlik mavqei haqidagi tasavvurlarini ostin-ustun qiladi. Bu kompozitsion yechim asarning fojiaviy kuchini belgilaydi.

Matniy tahlil Edipni faqat qurbon yoki faqat aybdor sifatida baholash biryoqlama ekanini ko‘rsatdi. U muayyan voqealardan bexabar bo‘lgan, biroq haqiqatni aniqlash va o‘z harakatlarining oqibatlariga yuzlanishdan bosh tortmagan qahramondir. Tiresiy va Edip obrazlari orqali bilish bilan ko‘rishning qarama-qarshiligi, Iokasta orqali esa haqiqatdan qochishning cheklangan imkoniyati badiiy ifodalangan.

Asarning bugungi ahamiyati inson erki, siyosiy mas’uliyat, bilimning chegaralari va axloqiy qarorlar to‘g‘risida mustaqil fikrlashga undashidadir. Shu bois “Shoh Edip”ni o‘qitishda syujetni bayon qilish bilan cheklanmay, matn va uning keyingi nazariy talqinlari o‘rtasidagi farqni ochib berish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sophocles. Oedipus the King / Translated by F. Storr // The Oedipus Trilogy. – Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann, 1912. – URL: https://www.gutenberg.org/files/31/31-h/31-h.htm
2. Encyclopaedia Britannica. Sophocles // Encyclopaedia Britannica. – URL: https://www.britannica.com/biography/Sophocles
3. Aristotle. Poetics / Translated by S. H. Butcher. – London: Macmillan, 1895.
4. Fromm, E. The Oedipus Complex and the Oedipus Myth // The Forgotten Language: An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths. – New York: Rinehart, 1951.
5. Gulbaxor, M., & Bahodir, S. (2025). TIL O ‘RGANISHDA CHATGPT, TARJIMA TIZIMLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI. TADQIQOTLAR, 76(3), 17-21.
6. Muzaffar, G., & Bahodir, S. (2025). INSON ORGANIZMIDA UCHRAYDIGAN ICHKI KASALIKLAR. TADQIQOTLAR, 76(2), 71-74.
7. Bakhodir, S., & Dilshoda, R. (2025). EASTERN THINKERS OF THE ERA OF THE FIRST RENAISSANCE. Global Science Review, 8(1), 682-687.
8. Zebo, N., & Bahodir, S. (2025). O ‘RTA ASRLARDA ANGLIYA (V-XV ASRLAR). Global Science Review, 11(1), 85-90.
9. Шамсиддинов, Б., & Гуламов, М. (2023). ЛОГИЧЕСКИЕ СООТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ С ЛИТЕРАТУРОЙ. Oriental Art and Culture, 4(3), 332-335.
10. Shamsiddinov, B. J., & Jakbaraliyva, Z. (2022). Scientific and Empirical Relations of Philosophy and Literature. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 7, 70-73.

11. Abdullaev, U. B., & Shamshiddinov, B. (2024). O ‘RTA ASRLAR YOZMA MANBALARIDAGI ETNIK NOMLAR. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 1(1).
12. Шамсиддинов, Б. Ж., & Жакбаралиева, З. О. (2022). АБУ АЛИ ИБН СИНО ТИББИЙ ТАРБИЯ ХУСУСИДА. Oriental Art and Culture, 3(2), 670-674.
13. Shamsiddinov, B. (2022). The importance of supporting innovative activities of entrepreneurs in uzbekistan. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 11(11), 165-170.
14. Шамсиддинов, Б. Ж. (2023). МАМЛАКАТИМИЗ МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ. Oriental Art and Culture, 4(5), 345-350.
15. Шамсиддинов, Б. (2020). Тарбия жараёнида шар мутафаккирларининг қ педагогик ва психологик қарашлари. In Актуальные вопросы развития современного общества, экономики и профессионального образования (pp. 268-271). Российский государственный профессионально-педагогический университет.
16. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.
17. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.
18. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.
19. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.
20. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.
21. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.
22. Shamsiddinov, B. M. U. (2026, June). HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC FEATURES OF POTTERY-RELATED RITUALS IN THE FERGANA VALLEY. In *International Conference Platform* (No. 6, pp. 135-143).
23. Ruxshona, A., & Bahodir, S. (2026). IS’HOQXON IBRATNING MA’RIFATPARVARLIK FAOLIYATI VA ILMIY MEROSI. Ustozlar uchun, 104(1), 284-292.
24. Bahodir, S. (2026). TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O ‘RNI VA AHAMIYATI. Лучшие интеллектуальные исследования, 78(1), 496-510.